

Vakoverstijgend onderwijs, de schoolcultuur en de doorlopende leerlijn

Het is dus ondoenlijk en ook niet wenselijk om alles bij alle vakken en leergebieden te laten terugkomen. Hierboven hebben we al aangegeven dat specifieke vakken en leergebieden specifieke aanknopingspunten bieden om iets aan burgerschapsvorming te doen. Bij maatschappijleer en geschiedenis mogen we meer aandacht voor de institutionele aspecten van het politiek-juridisch burgerschap verwachten dan bij Frans of Duits. En bij Frans en Duits verwacht je meer aandacht voor diversiteit en verschillende culturen dan bij natuur- en scheikunde. Vakken en leergebieden moeten uitgaan van hun eigen kracht, ook als het om de burgerschapsdoelen gaat.

Toch zijn er ook doelen waar je wel een bijdrage van de school als geheel mag verwachten. Doelen die in de schoolcultuur verankerd moeten worden en die bijvoorbeeld in vakoverstijgende projecten aan de orde kunnen komen. De hele school is bijvoorbeeld een oefenplaats voor democratie. Respectvol omgaan met de mening van anderen en actief meedoen aan besluitvorming kan bij alle vakken en ook buiten de vakken geoefend worden. Dit vergt een open pedagogisch klimaat waarin leerlingen regelmatig gevraagd wordt wat zij vinden van kwesties die binnen de school of in de samenleving als geheel spelen. Het besef dat iedereen gelijke rechten heeft kan en moet in lessen van alle vakken een rol spelen.

Omgaan met conflicten – de bereidheid het standpunt van de ander serieus te nemen en samen naar een acceptabele oplossing te zoeken – kan niet alleen binnen een vak of alleen in de mentoruren worden geleerd. Dat is iets dat binnen en buiten de lessen continu aandacht moet hebben van de hele

schoolorganisatie. Leerlingen zelf laten meebeslissen over wat ze willen leren, is ook een manier om burgerschapsvaardigheden zoals onderhandelen en het samen nemen van besluiten te oefenen. Zo worden deze vaardigheden in een relevante context geoefend, waarbij wel van belang is dat leerlingen ook daadwerkelijk invloed krijgen. Het moet geen schijnparticipatie worden (48).

Ook aspecten van burgerschap die niet landelijk kunnen worden vastgelegd, maar die horen bij de identiteit van de school, moeten in alle lessen en de schoolcultuur terugkomen. De Onderwijsraad noemt in dit kader moreel burgerschap en maatschappelijk burgerschap. Een openbare school zal hier anders mee omgaan dan een reformatorische, joodse of islamitische school. Maar het is duidelijk dat de identiteit van een school zich niet laat vangen in één of meer vakken. Ook al kan ook op dit gebied van het vak levensbeschouwing meer worden verwacht dan van Engels of natuurkunde.

Er kunnen ook pragmatische redenen zijn om aspecten van burgerschap vakoverstijgend aan te pakken. Wie leerlingen een maatschappelijke stage wil laten doen of wie in een groter project aandacht wil schenken aan burgerschapsinhouden en -vaardigheden heeft niet genoeg aan een paar uur per week. Door met een aantal vakken samen te werken kan er in projecten en stages meer tijd aan burgerschapsdoelen worden besteed.

Belangrijker is natuurlijk dat leerlingen op die manier een rijkere ervaring krijgen, doordat er verschillende docenten bij betrokken zijn en doordat er vanuit

verschillende vakperspectieven naar maatschappelijke vraagstukken wordt gekeken. De vakoverstijgende aanpak is dan geen 'moetje', maar geeft vakdocenten ook de kans vakspecifieke kennis en benaderingen in een breder kader te plaatsen.

Samengevat: burgerschapsonderwijs moet daar een plek krijgen waar het past. Sommige doelen passen goed bij één of twee vakken, andere doelen kunnen alleen worden bereikt door een bepaalde schoolcultuur te bevorderen of door met een aantal vakken samen te werken.

Hoort het buitenschools leren ook in deze paragraaf? Het is in ieder geval zeker dat een belangrijk deel van het burgerschapsonderwijs buiten de school moet plaatsvinden. Dat kan in het kader van een vak, maar ook in het kader van een vakoverstijgend project. Het curriculaire spinnenweb laat zien dat ook de leeromgeving en de leeractiviteiten deel uitmaken van het curriculum.

Buitenschools leren is dus ook onderdeel van het curriculum. Om een leerdoel als 'kennis van de democratische spelregels' te bereiken is een bezoek aan het parlement in Den Haag via ProDemos een geschikt middel. Dit doel maakt al deel uit van het curriculum van maatschappijleer, en het bezoek kan dus onder stap 5a geplaatst worden. Maar een bezoek kan ook onderdeel uitmaken van een vakoverstijgend project waarin maatschappijleer, geschiedenis en Nederlands samenwerken.

Bouwen aan de doorlopende leerlijn

Het is niet voldoende om in kaart te brengen welk vak wat doet en wat er in vakoverstijgende projecten gebeurt. Het werkt niet als leerlingen in de derde klas bij biologie een blokje seksuele diversiteit hebben, daarna een jaar niets en vervolgens een blokje pluriforme samenleving bij maatschappijleer.

Net als bij alle andere domeinen wil je voorkennis activeren, voortbouwen op al aanwezige kennis en werken aan de verdere ontwikkeling van vaardigheden.

Hieronder staat het overzicht met de beweging die we zouden willen bereiken (49). Maar we willen u niet ontmoedigen! Als u begint met het bouwen aan een ideaalbeeld komt u waarschijnlijk bedrogen uit.

We nodigen u dan ook uit om naar de tekst achter » te kijken als een inspiratiebron. Kies er een aantal nastrevenswaardige doelstellingen uit en begin daarmee. Bedenk dat over goed burgerschapsonderwijs veel nog niet bekend is, laat staan wetenschappelijk onderbouwd. Dat geeft u een zekere vrijheid om over onderstaande vragen uw eigen licht te laten schijnen en het op uw school op uw manier aan te pakken. Want we weten niet precies wat het meest effectief is:

1. Herhaal je dezelfde kennis en vaardigheden steeds op een hoger niveau?
2. Ga je van het persoonlijke naar de nabije omgeving en van daar naar regio, land en wereld? Of kijk je welke maatschappelijke en politieke discussies leerlingen bezighouden en probeer je daarbij aan te sluiten?
3. Ga je van eenvoudige kennis en vaardigheden naar steeds complexere kennis en vaardigheden?
4. Begin je met het sociale domein en doe je daarna het politieke? Ga je van sociaal (lief zijn voor elkaar) naar maatschappelijk (koffieboeren een eerlijke prijs bieden) naar politiek burgerschap (debat over ontwikkelingssamenwerking)? Of is die indeling een impliciete ontkenning van de samenhang van al deze domeinen?

Wat u ook doet: onderschat uw leerlingen niet en doe ze niet tekort! Onderzoek laat bijvoorbeeld zien dat jongeren in het vmbo een rijker beeld hebben van het concept democratie dan jongeren in het vwo (50). Tegelijkertijd bieden vmbo-scholen hun leerlingen minder kansen om van gedachten te wisselen over maatschappelijke vraagstukken en te oefenen met besluitvorming. Daar gaat dus – zowel op vmbo als op vwo – iets mis. Daar kunt u iets aan doen door te bouwen aan een doorlopende leerlijn. En zoals gezegd: elke stap in de goede richting is er één.

Burgerschapsonderwijs is nu vaak » Burgerschapsvorming wordt

Geen inzicht in beginsituatie leerlingen » Kennis over de beginsituatie van leerlingen (per leerjaar): welke kennis, vaardigheden en houdingen brengen ze mee? Wat is hun voorkennis en wat zijn hun opvattingen en denkbeelden (of preconcepties)? Welke ideeën en gevoelens over maatschappelijke kwesties hebben ze van huis uit?

Doelen niet of onvoldoende geformuleerd » Duidelijke leerdoelen (per leerjaar): cognitieve doelen, vaardigheden, attitude- en reflectiedoelen. (Ook in hun onderlinge verband: je hebt kennis nodig om te kunnen reflecteren.) Dus: wat kennen en kunnen leerlingen aan het eind van klas X? Welke waarden willen we ze voorleven?

Meer aandacht voor reproductie van kennis dan voor inzicht en de ontwikkeling van attitudes » Bepalen op welke beheersingsniveaus doelen liggen: kunnen reproduceren, begrijpen, analyseren enzovoort.

Verskillende activiteiten, projecten en vak-onderdelen zonder samenhang.

Geen opbouw in kennis en vaardigheden » Bepalen welke doelen en inhouden in welk vak (per leerjaar) aan de orde komen en wat de samenhang daartussen is. Bepalen welke van die doelen en inhouden nu niet aan bod komen en die in een of meer vakken of vakoverstijgende projecten een plek geven. Schrap de leeractiviteiten of lesstof die niet essentieel zijn voor de burgerschapsdoelen en vakspecifieke doelen.

Een aantal losse excursies en projecten, als het zo uitkomt aandacht voor het nieuws » Structureel gebruik van actuele ontwikkelingen en de (nabije en verre) omgeving van de school.

Geen relatie tussen curriculum en schoolklimaat » Didactische en pedagogische aanpak laten aansluiten bij doelen.

Burgerschap is sterk afhankelijk van de invulling door individuele docenten » Bepalen welke competenties leraren nodig hebben (bij alle vakken of specifieke vakken). Moeten leraren daarvoor nieuwe dingen leren?

Weinig inzicht in de resultaten » Toetsen en/of evalueren of doelen gehaald zijn? En op basis daarvan het aanbod aanpassen.

Noten

(48) Hier vindt u een aantal instrumenten om deze manier van werken vorm te geven. Deze zijn gemaakt voor het basisonderwijs, maar de werkwijze is ook toepasbaar in het voortgezet onderwijs.

(49) Op basis van handboek maatschappijleer H4 en H8 en Themarapport inspectie over burgerschap en maatschappelijke stage (december 2016).

(50) Nieuwelink, H. (2016). *Becoming a democratic citizen: A study among adolescents in different educational tracks.*